

In belle-letters texts poetonyms undergo semantic and functional changes. There are various classifications of their textual functions (N.V. Vasilyeva, V.M. Kalinkin, and D. Lamping). The scholars are not unanimous even about a final set of functions, because their regrouping and rearrangement depend on a certain literary trend and genre of a concrete literary work (Yu.V. Korzhanova, T.M. Mozharova, N.A. Polyakova).

In this article the focus is laid on textual functions of poetonyms in classical detective prose, namely: Agatha Christie's novel "The ABC Murders". The author uses specific narrative strategy of introducing characters in the text of the novel: anthroponyms in obligatory distribution with toponyms. Poetonyms render important onomastic information about the characters: national identity, class roots and social status alongside with the description of their appearance, lifestyle, education, habitual actions, moral and cultural beliefs etc. In full accordance with the genre tradition onoma – non-onoma interaction in the text is based on a certain principle: names of victims are grouped and contrasted to a nameless murderer. The anonymity of the latter is sustained by the author till the very end of the novel due to the use of special narrative techniques: the usage of a cryptonym ABC and its further application to the wrong person – another innocent victim of the murderer – Alexander Bonaparte Cust. Another opposition of names is based on the axes: "native" – "alien". The paradox lies in the fact that these "Midsomer Murders" (pure, exclusively English murders) lack something indispensable for the national mentality – the sporting spirit of an English gentleman. "England's grand dame of crime writing" sticks loyal to the traditions of British classic detective prose. Her favourite main character Hercule Poirot wins due to the work of his "grey cells": analytical mind and deep knowledge of human psychology. Poetonyms in the text take part in plot development. They perform nominative, identifying, differentiating and an illusion-creating function.

Key words: literary onomastics, poetonym, belle-letters text, textual function, onoma – non-onoma interaction, anonymity.

Отримано: 16.01.2015 р.

УДК 811.161.2'374"187/191"

Яремій М.Р.

ТРАДИЦІЇ ТА ТЕНДЕНЦІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛЕКСИКОГРАФІЇ КІНЦЯ ХІХ СТ. – ПОЧАТКУ ХХ СТ. (НА МАТЕРІАЛІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКИХ СЛОВНИКІВ М. ЛЕВЧЕНКА ТА М. УМАНЦЯ (КОМАРОВА) І А. СПІЛКИ)

Українська перекладна лексикографія, у якій зафіксовано лексику української та російської мов, розвивалася рівнобіжно з українською літературою та українською літературною мовою нового періоду, почавши від появи "Енеїди" І. Котляревського, додатком до якої був поданий список із 972 "сутоукраїнських слів, термінологічних висловів з обсягу української культури й чимало чужих слів, уживаних у ХVІІІ ст. на Україні" [5, 222]. Рік 1861-ий З. Кузеля вважав "особливо щасливим для української лексикографії", оскільки саме тоді вийшли друком цінні словники М. Закревського ("Словарь малороссійскихъ ідіомовъ") та К. Шейковського ("Опытъ южно-русскаго словаря") [5, 225]. Під останню чверть ХІХ – на початок ХХ ст. перекладних двомовних словників, упорядкованих за тогочасними методиками на багатому лексичному матеріалі, з'являлося дедалі більше. І хоч загальні риси переважної більшості словників тієї доби давно вже схарактеризовані в працях з історії української літературної мови, проте саме в наш час, у зв'язку з розвитком *діахронної лексикографії*, досвід українських словникарів кінця ХІХ – початку ХХ ст. привертає до себе дедалі більше уваги. Адже саме *діахронна лексикографія* забезпечує збереження культурної пам'яті народу-носія мови [3, 35].

У сучасних лексикографічних дослідженнях культурологічна проблематика є однією з провідних, оскільки нове покоління українських мовознавців усвідомлює, що "в межах окремої культури лексикографічні праці є чинником формування національної свідомості та самобутності, збереження мови народу, духовного збагачення нації. Вони відбивають специфіку лінгвоментальності, особливу конфігурацію смислів, накладену конкретною мовою на універсум. Словники фіксують культуру певного народу, але разом із тим постають її витвором" [8, 1]. Посилення такої комплексної культурної ролі словників української мови було зумовлене тим, що найвизначніші з них виходили друком тоді, коли українці ще не мали своєї національної держави.

Друга половина ХІХ та початок ХХ ст. були одним з найпродуктивніших періодів розвитку українського словникарства. У цей час підготовлено та видано близько 150 праць, серед яких були й двомовні словники, що виявляли рівноправність української мови з латинською, грець-

кою, німецькою, англійською, польською, російською, мадярською, й словники чужомовних слів в українській мові. У цей же час в Україні раніше, ніж в Росії та Білорусії, і майже одночасно з країнами Європи, починають опрацьовувати українську термінологію, розвивається українська термінографія, що засвідчувало високий професійний рівень української мовознавчої науки [11, 146–147]. І. Скиба стверджує, що “українська лексикографія кінця XIX ст., розв’язуючи важливі власне наукові й практичні проблеми, була водночас пройнята ідеями культурного народництва: метою було створення словника, який би містив усе лексичне багатство народної та літературної мови, що стало б показником високого рівня розвитку мови, яка на той час не мала умов безперешкодного функціонування на всій території свого поширення. Знакові праці – «Малоруско-німецький словар» Є. Желехівського, С. Недільського і «Словарь української мови» за ред. Б. Грінченка – відповідали зазначеним високим вимогам” [12, 1].

Українська мова цього періоду досягла високого рівня розвитку не тільки в художніх творах, але й у творах наукових, науково-популярних, літературно-критичних, у практиці перекладу, найбільше з російської мови, художньої і наукової літератури [1, 67]. Такий інтенсивний розвиток української мови, збагачення лексичного фонду літературної мови, усталенню в ній єдиних норм в цей період вимагало створення окремих перекладних словників.

Всі ці досягнення були б неможливі без праці лексикографів багатьох поколінь, що сформулювали традиції української лексикографії, з-поміж яких найважливішими були, по-перше, етичне використання досвіду попередників, а, по-друге, високі вимоги до власної праці. Видатний сучасний мовознавець, дослідник і видавець давніх лексикографічних пам’яток В. Німчук підкреслює, що особистість лексикографа, його людські й професійні риси мають великий вплив на якість словників: “Найкращі, найавторитетніші словники, переважно, скомпонували високоосвічені особи з доброю філологічною підготовкою найчастіше – фахівці-лінгвісти. Абсолютна їх більшість була обдарована тонким чуттям краси слова, семантики лексеми, фразеологізму. Вони з пошаною ставилися до попередників, глибоко поважали працю колег. Про це з давніх часів відкрито говорили вітчизняні та зарубіжні лексикографи” [10]. Про це писали у передмові до своїх словників лексикографи давньої доби – П. Беринда, Є. Славинецький, І. Максимович. Багато “прикладів саможертвовного ставлення до перевидання й доопрацювання чужих лексикографічних праць дає й нова доба, зокрема – й видання славнозвісного «Словаря української мови» на титульній сторінці якого скромно зазначено, що його редагував з додатком власних матеріалів Б. Грінченко” [10].

Сам Б. Грінченко вказав на такі праці своїх попередників, що прислужилися йому в укладанні “Словаря...”: А. Афанасьєва-Чужбинського “Словарь малорусскаго наречия” (1892 р.), І. Верхратського “Знадоби до словаря южнорусского” (1876 р.), “Словарець” приложений до книги “Про говір галицьких лемків” (1902 р.), “Початки до уложеня номенклатури термінології природописної, народної...” (1864 р.), Є. Желехівського і С. Недільського “Малоруско-німецький словар” (1886 р.), М. Закревського “Словарь малоросійськихъ ідіомовъ” (1861 р.), М. Левченка “Опытъ русско-украинского словаря” (1874 р.), К. Шейковського “Опытъ южно-русского словаря” (1861 – 1866 р.).

Запровадження в широкий науковий обіг максимальної кількості інформації з репертуару виданих лексикографічних праць вважають одним із першочергових завдань лексикографії як науки: “Особливо це важливо для українського словникарства, де велика кількість виданих у кінці XIX – першій половині XX ст. лексикографічних творів стали бібліографічною рідкістю. І хоча більша частина наявної у них інформації втратила свою цінність для широкого загалу, на наше глибоке переконання, вона абсолютно не втратила своєї наукової значущості для науковців різних галузей лінгвістики. У цих словниках законсервоване знання тодішніх учених, що були належними фахівцями у своїх галузях, та тогочасна українська лексика, частина якої сьогодні забута, але вона з успіхом може бути повернута у широкий вжиток” [6, 322].

Першим російсько-українським словником, що показав лексичне багатство української мови та її здатність бути літературною, став словник Михайла Левченка під назвою “Опытъ русско-украинского словаря” (Київ, 1874), (далі – *Словник Левченка*). Михайло Левченко був співробітником українського журналу “Основа”, де і з’явилися його перші публікації мовознавчого характеру. Відомі також його псевдоніми, під якими він друкувався: Лучинський Богуслав, Лучинський Болеслав, Незначний Борис [9, 2]. Робота над словником, матеріали до якого автор збирав з української народної мови та творів українських письменників, тривала понад десятиліття.

Реєстр словника налічує більш як 7 з половиною тис. російських слів [1, 97]. Словник складається з передмови, списку скорочень, словника власних імен, словника власних географічних назв та списку технічних помилок. У передмові до словника укладач пояснює, що дотримувалася принципу пояснення слів книжної російської мови українським наріччям “південноруської мови”, в деяких випадках – словами поліського і галицького наріччя. Такі слова у реєстрі словника мар-

ковані територіальними позначками. У словнику є приклади найпоширеніших назв рослин і тварин, подекуди з їх латинськими відповідниками. Нерідко зустрічаємо семантичну деталізацію при українських поняттях. Джерелами словника послужили попередні лексикографічні праці (М. Закревського, Ф. Піскунова, І. Носовича), твори українських письменників (І. Котляревського), літописи (С. Величка, Самовидця) та ін. Словник, за словами самого автора названий “опитом”, тому, що в ньому є чимало пропусків і неточностей [7, 1-4].

Праця М. Левченка була високо оцінена мовознавцями та діячами української культури. Б. Грінченко відзначив, що словник не претендує на науковість, але складений він знавцем мови, який дав матеріал високої якості [2, 16]. А. Кримський підкреслював, що *Словник Левченка*, хоч був і неповний, але “відслужив велику службу українцям” [4, 227]. Та попри вказані недоліки словника, він все ж таки, за оцінкою З. Кузелі, “совісно й із знанням зроблений .. і довго був єдиним добрим підручником до науки української лексики” [5, 593].

Та й не тільки до науки – *Словник Левченка* був прикладом та цінною підвалиною для укладання наступних перекладних словників. При укладанні словників ним послуговувалися Є. Желехівський, М. Уманець, Б. Грінченко. Та найповніше матеріал *Словника Левченка* відображено у “Російсько-українському словнику” М. Уманця і А. Спілки (далі – *Словник Уманця*), що був опублікований через 20 років по тому, як вийшов друком Левченків словник. У передмові М. Уманець писав: “Примір словаря Левченка не раз ставав в пригоді в таких працях, як переклади з російської мови, заохочував і бадьорив нас” [14, 5]. Саме словник *Словник Левченка* був основою, що її доповнювали своїм матеріалом М. Уманець і А. Спілка. Через кілька років додатків було значно більше, ніж сам словник, тому серед укладачів виникла ідея видання нового, повного перекладного російсько-українського словника. Такий словник вийшов друком у 1893 році у Львові під назвою “Словарь російсько-український” М. Уманця (Комарова) та А. Спілки (колективний псевдонім одеських співпрацівників М. Уманця). Як уже відомо, у словнику близько 37 000 російських реєстрових слів, укладених за алфавітним порядком, а перекладна частина значно перевищує кількість російських словникових статей, бо до кожного російського реєстрового слова подається по кілька українських відповідників [13].

При зіставленні словникових статей двох досліджуваних словників вдалося виявити, що:

1) у *Словнику Уманця* знайшли місце цілі синонімічні ряди із української частини *Словника Левченка*. А також до його реєстру потрапила переважна більшість територіально маркованих слів із *Словника Левченка*. Проте, укладачі *Словника Уманця* територіальну позначку зберігають лише в поодиноких випадках, напр.:

<i>Словник Левченка</i>	<i>Словник Уманця</i>
Скорняк (кожевник) = чинбарь (Харк.), кушнір (лівоб.), гарбар (правоб.)	Скорняк = чинбарь (хар.), чинбар (прав.), кушнір (лів. С. З. Л.), гарбар (прав. С. З. Л.)
Каменщик = мурівщик, муляр (правоб.)	Каменщик = муляр (прав. С. Л.), мурівщик (С. Пав. З.)
Лимон = лимона, цитрина (правоб.)	Лимон (Citrus medica) = лимона, цитрина (прав., С. Л.)

2) у переважній більшості слів вказівка на територію поширення не збереглася авторами *Словника Уманця*, натомість знаходимо лише посилання на *Словник Левченка*:

<i>Словник Левченка</i>	<i>Словник Уманця</i>
Здоровяк = здоровець (Харк. г.), бецман, здоровило	Здоровяк = здоровило, здоровець, бецман (С. Л.)
Зеркало = дзеркало, верцадло (лівоб.), люстро, люстерко (правоб.), свічадо (старин. в сказке)	Зеркало = дзеркало, люстро, люстерко, верцадло, свічадо (С. Л.) – останнє слово здибалось мені тільки в одній казці, надрукованій в З[аписках] о Ю[жной] Р[уси] і у письменниці О. Пчілки
Изнуренный = зморений, заморений, спрацьований, висилений, (от болезни) – виснажений (Полт., Луб.)	Изнуренный = зморений, заморений, спрацьований, висилений, виснажений (С. Л.), трудний
Камень = камінь, (уменш.) – камінець, (увел.) – камінюка, (собир.) – каміння, каменюччя, каміняччя (Харк.), (мельничный) – жорен, (множ.) – жорна	Камень = камінь, здр. – камінець, камінчик, камінючка, поб. – камінюка, зб. – каміння, камінюччя, каміняччя (С. Л.)
Крестины = хрестини, (другой день крестин) – похрестини (Вол. г.)	Крестины = хрестини (самий обряд і гулянка, а на другий день гулянка) – похрестини (С. Л.)

Родной = рідний, кривний (Правоб.)	Родной = рідний, кривний (С. Л.)
Салотопня = салган (Херс.), сальня (Ворон.)	Салотопня = салган (С. Л.), сальня (С. Л.)
Солод = дрожжанка (Радам.), солод	Солод = солод, дрожжанка (С. Л.)

3) доволі часто у складі словникових статей *Словника Уманця* слова із *Словника Левченка* мають місце поряд із іншими словами, взятими з різних лексикографічних джерел:

<i>Словник Левченка</i>	<i>Словник Уманця</i>
Капризы = вередування, примхи, (затея) – витінки (Харк.)	Каприз, мн. капризы = вередування (С. Л.), привереды, примха, примхи (С. З. Л.), норови, брик, витребеньки (С. Аф. З.), витівки, витінки (С. Л.)
Ковер, коврик = килим, килимець (лівоб.), кобер, коберець (Вол., Овр.), (узкий) – коця (Харк.), верета, веретка (Под. г.) Слово это напоминает слав. <i>вретиче</i>	Ковёр = килим (С. З. Л.), коць (С. З.), ковер (С. З.), кобер (С. З. Л.), здр. – килимок, килимець, коберець (С. Л.), (з цупкої вовни) – верета, веретка
Крыжовник (раст.) = акгрус, веприна (Гал.)	Крыжовник = агрус (С. Ш.), агруст, агрест (укр.), верпина, веприна (гал.) С. Ан.
Лихорадка = трясця, лихоманка, пропасниця, поганка (Полт.), лихорадка, хиндя (правоб.)	Лихорадка, Ferbis = лихоманка (С. З.), трясця (С. З. Ш.), трясовиця, пропасниця, поганка, хиндя (Піс. С. Ш.)
Лезвие = лезо, гостріє (Полт.)	Лезвие = леза, лезво (С. Жел. Л.), гострій (Чайч.), гостріє (С. Л.), гостриця, жало
Полотенце = рушник, витральник, утирач (Полт., Лубен.)	Полотенце = рушник, ручник, утирало (С. Ш.), утирач (С. Л.)
Поток = струмок, струмень, стружок, течя, водотеча (Радам.), (шумящий) – бурчак (Радам.)	Поток = потік, течія (С. З. Л. Ш.), течя (С. Л. Ш.), течій, водотеча (С. Л.), струмок (С. Л. З.), струмень (С. Л.), (буркотливий) – бурчак (С. Аф. Л.)

4) нерідко у *Словнику Уманця* використано ілюстрації до слів, взяті із *Словника Левченка*:

<i>Словник Левченка</i>	<i>Словник Уманця</i>
Болеть = недужати, недомагати, слабувати (Херс. Ан.), хорувати, боліти, хиріти, нездужати, недугувати; (чувствовать острую боль) – щеміти <i>Пучку порізав, да так щемить, що страх. Щемить моє серденько.</i>	Болеть = боліти, недужати, нездужати, недугувати, хорувати, хворіти, слабувати, (про гострий біль) – щеміти <i>Пучку порізав, да так щемить, що страх (С. Л.). Щемить моє серденько (С. Л.).</i>
Необыкновенный = незвичайний, надзвичайний, несвіцький (Харк.) <i>З батька, діда, з прадіда не був я злодій – се несвіцький сором.</i>	Необыкновенный, необычайный, но = надзвичайний, незвичайний, но, несвіцький (С. З.) <i>З батька, діда, з прадіда не був я злодій – се несвіцький сором (С. Л.)</i>
Горизонт – обрій (Харк. г.) <i>Сонце сіло за обрій.</i>	Горизонт = обрій, видокруг, небозвод, кругогляд (Лев.), кругозір <i>Сонце сіло за обрій (С. Л.)</i>
Греметь = гриміти, гуркотіти, гримотіти, (3-е ед. ч. наст. вр.) – гримотить і гримоче, (начинать грометь) – нагримати <i>Ось перечасуймо лишень, бо й грим нагрима й дощ накрапа (Хар. г.)</i>	Греметь = гриміти, гримотіти, гримотати, гуркотіти, грюкотіти, (починати) – вигримляти, нагримати, (з далека) – стугоніти, туркотіти, (перестати) – відгриміти <i>Перечасуймо лишень, бо грим нагрима і дощ накрапа (С. Л.)</i>
Духовенство = духівництво, попівство (Київ, Васильк.), (духовного звання) – духовницького роду <i>Духовництво од Бога нам надане.</i>	Духовенство = духовенство, духовництво (С. Л.), духовні <i>Духовництво од Бога нам надане (С. Л.)</i>
Естественный (обыкновенный) = світовий (Хар.) <i>Що вплив чарку? Се ж світове.</i>	Естественный, но = світовий, природний, натуральний, звичайний, натурально, звичайно <i>Що вплив чарку? Се ж світове (С. Л.)</i>

Заведение (порядки, обычаї) – поведенція, заводки (Радам.), порядки <i>Тепер у нас такі заводки, щоб комини були цегляні.</i>	Заведение = звичай, поведенція, завод, порядки, заводки <i>Тепер у нас такі заводки, щоб комини були цегляні (С. Л.)</i>
Завидовать – завидувати, заздрувати (Хар.) <i>Заадрує на мою худобу.</i>	Завидовать = завидувати, заздрити, ся, заздрувати, заздрустити, поривати очі <i>Заадрує на мою худобу (С. Л.)</i>

Надзвичайно цікавими для дослідження у згаданих словниках є словникові статті, у яких слова супроводжуються семантичною деталізацією. Семантична деталізація подана, в переважній більшості, при іменниках, що називають предмети побуту і колориту українського народу. *Словник Уманця* містить чимало таких коментарів, взятих із *Словника Левченка*. Такі коментарі спостерігаємо при поняттях, що називають: а) предмети за якісною ознакою та за призначенням: рос. *доска* = укр. *дошка*, *половая д.* (в 1½ вершка завширшки, на поміст або стелю) – *мостина*, *планиця*, *стелина*, (в'япилена) – *тертиця*, (витесана) – *тес*, (½ вершкова) – *шальовка* (С. Л.), (трохи тонша вершка) – *безименка* (С. Л.), (для покрівлі, драна) – *драниця*, *дрань*, (випилена) – *гонт*, *гонт*, *гонта*, *гонта* (С. Л.), (спідня у возі) – *пустельниця*, *кухонная д.* = *стілниця*, (в гребні) – *днище*, (у вітрякових крилах) – *ланша*, (на котрій чоботар ріже ремінь) – *крамниця*; рос. смола = укр. *смола*, (*біла*) – *живиця*, *живичка* (С. Л.), (на дратву) – *шевська смола* (С. Л.), *вар*, (коло осі і коліс) – *коломазь* (С. Л.), (густа після перегону) – *пек*;

б) приміщення спеціального призначення: рос. хлев, хлевнишко, хлевушек = укр. *хлів*, *хлівець*, *хлівчик*, (без дверей) – *повітка*, (для волів) – *волівня*, *бичня* (С. Л.), (для гусей) – *гусятник*, (для корів) – *коровник*, (овечий) – *кошара* (С. Л.), (для свиней) – *свиношник*, *свинарник*, *свининець*, *куча* (С. Л.), (де одгодовують свиней на сало) – *саж*, (для телят) – *телятник*; рос. мельница = укр. млин, здр. млинок, млиночок, (водяная м.) – *млин*, *млинок*, *водяний млин*, (з наливним колесом) – *корчак*, (з підливним) – *підспідник*, *підсубійник*, (що робить тільки весною) – *вишняк* (С. Л.), (ветрена м.) – *вітряк*, *вітрячок*, (кращої конструкції) – *машина*, *підмашинок* (С. Л.), (железоковальная м.) – *гамарня* (С. Л.), (конная м.) – *топчак*, здр. *топчачок* (С. Л.), *тупчак*, *ступчак*, (кофейная м.) – *млинок*, (крупчатая м.) – *питель*, *крупчатка* (С. Л.), (де виробляють крупи) – *круподерня*, *драч* (С. Л.), (лесопильная, пильная м.) – *тартак*, *тертак*, *тартачок* (С. Л.), (пловучая м.) = *наплавний млин* (на Дніпрі), *плавак* (на Бузі), *пливак* (на Горині), *гончак* (на Сеймі) (С. Л.), (ручная м.) – *жорно*, *жорни*, (сукновальная м.) = *валюша* (С. Л.), *фалюша*;

в) назви осіб за родом та видом діяльності: рос. пастух, здр. пастушок = укр. *пастух*, здр. *пастушок*, *пастуша*, (овець) – *вівчар*, *чабан*, *гайдарь*, *ватажник*, здр. *вівчарик*, *чабанець*, (рогатої худоби) – *скотарь*, *стадник*, *гонцик*, (корів, телят тощо в череді) – *чередник*, *коровник*, (коней) – *стадник*, *табунищик* (С. Л.), (свиней) – *свинарь*, *свинопас* (С. Л.), (телят) – *телятник*, (кіз) – *козар*, (гусей) – *гусятник*, (коней в степу на ніч) – *коноарь*, (старший чабан) – *отаман*, *лчман*, (молодший або помішник) – *підпасок*, *підпасач* (С. Л.), (старший гурта) – *гуртоправ* (С. Л.), (останні) – *гайдарь*, *гайдаї* (С. Л.), (кухар у чабанів) – *байбара*; рос. торговец = *купець* (С. Л.), (мануфактурним або дрібним крамом) – *крамарь* (С. Л.), *крамар*, (бакалією) – *бакалійник*, (олією) – *олійник*, (сіллю) – *соляр*, (свинями) – *кабанник*, (свитами) – *свитник*, (скотиною) – *пра-сол* (С. Л.), (полотном) – *полотенищик*, (в розноску) – *коробейник*, *варяг* (С. Л.), (що вимінює) – *рашевець*, *щетинник* (С. Л.), (краденим) – *шепотинник*;

г) збірні поняття: рос. стадо = *стадо*, (коней) – *табун*, (кобил з огирем) – *косяк* (С. Л.), (овець) – *отара* (С. Л.), *ватага*, (ягниць чимала) – *шматок*, (з баранами і ягнятами більше 1000) – *кирд* (С. Л.), (невеликих кітних овець) – *кирдик*, (обгодованих на сало) – *коноара* (С. Л.), (невеличка отарка) – *кущанка*, (корів переважно дійних) – *череда*, *черідка* (С. Л.), *коровник*, (птиці) – *згряя*, *табун*, *табуночок*, *табунець*, (рогатої худоби) – *бичня*, (одгодованих на сало волів) – *згон* (С. Л.), (в 120 штук) – *гурт* (С. Л.), (свиней) – *стадо*, *череда*, *черідка*;

д) назви одягу: рос. шапка = укр. (переважно тепла, смушева гостроверха) – *шлик*, *шличок*, (повстяна) – *мегерка* (С. Л.), *яломок*, (з наушниками) – *малахай*, *капелюх* (С. Л.), (кудлата і висока) – *кучма* (С. Л.), (овеча) – *бира*, *бирка*, (чабанська) – *чабанка*, (сукняна) – *шоломок*, (обшита кабардою, у запорожців) – *кабардинка*, (з різками на взір конфедератки) – *рогачка*, (жидівська спідня) – *ярмулка*; рос. тулуп = *кожух* (С. Л.), *кожушина*, (критий) – *байбарак* (С. Л.), (короткий) – *кажанок* (С. Л.), (жіночий) – *кожушанка* (С. Л.).

Отже, на період кінця XIX – початку XX ст. українські словникарі мали можливість спиратися на великий емпіричний досвід попередніх періодів, завдяки якому виробилася одна із засадничих традицій української лексикографії – використання джерельної бази попередніх словників для укладання словників наступних. Лексикографи неодмінно і з пошаною згадували у передмовах до укладених ними словників праці своїх попередників. “Опытъ русско-украинского

словаря” Михайла Левченка послужив свого часу важливим джерелом для “Словаря російсько-українського” М. Уманця і А. Спілки, на що вказує і відповідна паспортизація словникового матеріалу, і структура словникових статей.

До *Словника Уманця* включено без змін цілі синонімічні ряди з української частини *Словника Левченка*, а також територіально марковану лексику. *Словник Левченка* і досі залишається цінним джерелом для вивчення таких принципових питань лексикографії, як розкриття в словниковій статті семантичної деталізації слів одного синонімічного ряду чи одного тематичного ґнізда та роль елементів енциклопедичного опису в тлумаченні лексичного значення слова.

Список використаних джерел

1. Горещкий П. Й. Історія української лексикографії / П. Й. Горещкий. – К.: Вид-во Акад. наук УРСР, 1963. – 243 с.
2. Грінченко Б. Д. Словарь української мови. Т. 1–4. – К., 1907–1909 (Перевидано фотоспособом. – К., 1958).
3. Демська О. Вступ до лексикографії: Навчальний посібник / Оріся Демська. К.: Видавничий дім “КМ Академія”, 2010. – 260 с.
4. Кримський А. Ю. Михайло Комаар // А. Ю. Кримський. Твори в п’яти томах. – Т. 2: Художня проза, літературознавство і критика. – К.: Наук. думка, 1972. – С. 591–613.
5. Кузеля З. Історичний розвиток і сучасний стан українського словництва / Зенон Кузеля // Записки Наук. тов-ва ім. Т. Шевч. – Т. СІХІХ. – Збірник на пошану Зенона Кузеля. – Париж – Нью-Йорк – Мюнхен – Торонто – Сідней. – 1962. – С. 217–235.
6. Кульчицький І. М. Лексикографічна база даних збірки М. Номиса “Українські приказки, прислів’я і таке інше” / І. М. Кульчицький, Н. Б. Осідач // Електронний ресурс / Режим доступу: Lviv Polytechnic National University Institutional Repository <http://ena.lp.edu.ua>
7. Левченко М. Опыт русско-украинского словаря. – К., 1874. – 188 с.
8. Лісна М. І. Українська перекладна лексикографія: проблеми безеквівалентності (друга половина ХХ ст. – початок ХХІ ст.): автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.01 – Українська мова / Лісна Маріанна Ігорівна / Харківський національний університет ім. Н. В. Каразіна. – Харків, 2011. – 18 с.
9. Мрозек Г. Д. «Опытъ русско-украинского словаря» Михайла Левченка в колекції Музею книги і друкарства України / Г. Д. Мрозек // Електронний ресурс / Режим доступу: <http://vnam.org.ua/uk/704>.
10. Німчук В. Про сучасну українську тлумачну лексикографію / В. Німчук // Українська мова. – 2012. – № 3; // Електронний ресурс / Режим доступу: <http://r2u.org.ua/node/270>
11. Полюга Л. Роль української лексикографії в утвердженні національної самобутності / Лев Полюга // Вісник Львівського ун-ту. Серія журналістики. – 2003. – Вип. 23. – С. 144–152.
12. Скиба І. Г. Регіональне та інтеррегіональне в українській лексикографії кінця ХІХ – початку ХХ ст.: автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.01 – Українська мова / Скиба Ірина Геннадіївна / Луганський національний університет імені Тараса Шевченка. – Луганськ, 2009. – 19 с.
13. Ткач Л., Яремій М. Російсько-український словник М. Уманця та А. Спілки в контексті свого часу / Л. Ткач, М. Яремій // Функціональна лінгвістика: сб. науч. работ / Крымский республиканский институт последипломного педагогического образования; науч. ред. А. Н. Рудяков. – № 2. Том № 2. – Симферополь, 2011. – С. 243–247.
14. Словарь російсько-український. Т. 1–4: А–Я / Зібрали і впорядкували М. Уманець і А. Спілка. – Львів, 1893–1898.

Анотація. На період кінця ХІХ – початку ХХ ст. українські словникарі мали можливість спиратися на великий емпіричний досвід попередніх періодів, завдяки якому виробилася одна із засадничих традицій української лексикографії – використання джерельної бази попередніх словників для укладання словників наступних. У сучасному українському мовознавстві особливої ваги набуває діахронна лексикографія, зокрема – й дослідження перекладних словників кінця ХІХ – початку ХХ ст. у зіставленні з лексикою сучасної української мови, а також – виявлення зв’язків між словниками, що належать до того самого періоду. “Опыт русско-украинского словаря” Михайла Левченка (1874 р.) послужив свого часу важливим джерелом для “Словаря російсько-українського” М. Уманця і А. Спілки (1893–1898 рр.), на що вказує і відповідна паспортизація словникового матеріалу, і структура словникових статей.

Ключові слова: українська лексикографія, перекладні російсько-українські словники кінця ХІХ – початку ХХ ст., Михайло Левченко, Михайло Уманець (Комаров), лексика з культурним компонентом змісту.

Summary. According to the many centenarian history of the development of Ukrainian lexicography manage to form not only as a branch of linguistics, but primarily as a significant manifestation of the continuous cultural development of the Ukrainian people that even in stateless existence had great achievements not only in literature, folklore, art, but also in the lexicographical and translation affairs.

For the period of the late XIXth – early XXth centuries Ukrainian lexicographers had to rely on a large empirical experience of the preceding periods, thanks to which developed one of the basic traditions of Ukrainian lexicography – the usage of sources from earlier dictionaries for concluding these dictionaries. Even the lexicographers of the ancient times – P. Berynda, E. Slavynetsky, I. Maksymovych – certain and with respect mentioned in the preface to dictionaries concluded by them the writings of their predecessors. A prominent researcher of the history of Ukrainian literary language V. Nimchuk underlines that the new age presents many “examples of the selfsacrificial attitude for revision and republication of others lexicographical works”, one of which is the famous publication of the “Ukrainian Language Dictionary”, edited by B. Hrinchenko.

In the modern Ukrainian linguistics the significant importance is acquired by the diachronic lexicography, especially – and research of the translation dictionaries of the late XIXth – early XXth centuries, in comparison with the vocabulary of the modern Ukrainian language, and – establishing the relations between the dictionaries belonging to the same period.

“The experience of the Russian-Ukrainian dictionary” edited by M. Levchenko (1874) served in this time as a great source for the “Dictionary of the Russian-Ukrainian” by M. Umanets and A. Spilka (1893–1898), that confirms the corresponding certification of the vocabulary material and the structure of dictionary articles.

The dictionary by Umanets includes without changing the synonymous rows from the Ukrainian part of the dictionary by Levchenko and the geographical marked vocabulary. The dictionary by Levchenko is still a valuable source for the study of such fundamental issues of lexicography as explaining in the lexicographic article the semantic particularization of the words from the same synonymous rows or the same thematic family and the role of the encyclopedic description for the interpretation of lexical meaning of the word.

Key words: Ukrainian lexicography, translated Russian-Ukrainian dictionaries of the late XIXth – early XXth centuries. Michajlo Levchenko, Michajlo Umanets (Komarov) vocabulary of cultural component content.

Отримано: 11.02.2015 р.

УДК 81'367(477)

Яцук О.В.

ЛІНГВІСТИЧНІ ПАРАДИГМИ ПРОЧИТАННЯ ВІДОКРЕМЛЕНИХ КОМПОНЕНТІВ СТРУКТУРИ РЕЧЕННЯ

Особливого значення в процесах розбудови граматичного ладу сучасної української літературної мови набуває розгляд відокремлення як багатоаспектного синтаксичного явища, що спричинено, з одного боку, художнім текстотворенням, у якому найчастіше видозмінюються смисл мовних одиниць, збагачується їхня емоційно-оцінна семантика, модифікуються дериваційні можливості, з іншого боку, семантичним, комунікативним, стилістичним маркуванням цих мовних одиниць, а також “потребою особливого виділення, підкреслення окремих елементів смислу речення”, що “вводить до структури речень додаткові, супутні, предикативні відношення” [13, 301]. Зокрема, розглянуто питання функціональної взаємодії підрядних означальних речень і відокремлених атрибутивних, ад’єктивних та субстантивних зворотів із врахуванням модально-часових ознак основної предикативності речення (Т.С. Слободинська); напівпредикативної конструкції, вираженої дієприслівниковим комплексом, у формально-граматичному, семантико-синтаксичному та комунікативному аспектах (О.В. Кульбабська); функціонування непоширеного відокремленого означення, вираженого прикметником, у комунікативно-прагматичному аспекті структури речення (Е.Г. Ганиш); детермінантних комплікаторів (відокремлених додатків) (М.В. Будько); внутрішньої формально-синтаксичної організації дієприслівникових зворотів та параметрів їх функціонування у структурі простого ускладненого і складного речень (З.І. Комарова) тощо.

Загалом домінантними в сучасному синтаксисі української мови є такі парадигми дослідження відокремлених компонентів структури речення, як формально-граматична, семантико-синтаксична, комунікативна, функційно-стилістична, когнітивна.